

ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ

բ) — «ՄԱՏԵԱՆ ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ»

Նարեկացին ոչ միայն իրրե միտով, այլև իրրե խոշոր ստեղծագործող պարզ գիտակցում է, որ իր անձնական ապրումներին մէջ հասարակական ընդհանրացումներ է կատարում, բայց այդ մասին գեռ չետոյ. այժմ հետեւինք նրա «Ողբերգութեան Մատենան» բովանդակութեան գործարարական ընթացքին:

Եւ Բանգի սկիզբն կալոյ խօսել ընդ Բեզ՝
Որ ի ձեռին ունիս զօւնն կենդանութեան
նոգուոյս բազմամեղի,
Յիրաւի ստրսեալ դողացեալ ճազնապաւ
մեծաւ յաւեհ երկնչիւմ...

(Բան Գ. — Ա.)

Դեռ նոր է սկսել բանաստեղծը որտի խորքերից իր խօսքը Աստուծո հետ, բայց դա բաւական է արդէն, որ նրա էութիւնը համակուր մեծ ահով ու տագնապով: Այդ ահը անհափ տանջալից է, ուստի նա Յովբից աւելի ողբալի պատկերացնելով իր

ուած ուրիշ երկու Աւետարաններու յիշատակութիւնները ևս հասած են մեզի: Մին 1144 թուականով մագաղաթեայ յիշատակարան մը ուր կը կարդացուի. «... այսմ անգիւտ մարգարտիս և ամենալաւ աւրինակիս, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանեցոյ ճարտարագիծ գրչի...» (Հանգ. Ամս. 1902, էջ 62): Միւսը ճիշդ նոյն բառերով և կարեւոր յաւելումով մը, 1230 թուականին կ'ըսէ. «... այսմ անգիւտ մարգարտիս և ամենալաւ աւրինակիս, որ կոչի Գրիգորի Մուրղանեցոյ, ճարտարագիծ գրչի և անյաղթ գիտնականի» (Հ. Բ. Սարգիսեան, Յուդակ Զեռ. Վենետիկի, Ա. Հատոր, Աւետարան թիւ 129, էջ 572):

Ո՞վ էր այս ճարտարագիծ գրիչ և անյաղթ գիտնական Գրիգոր Մուրղանեցին: Ան այժմ սաչափը միայն յայտնի է որ կ'ապրէր 1144 թուականին կամ անկէ առաջ:

Ն. ԵՊՍ. ԽՈՎԱԿԱՆ

գրութիւնը, ասում է, թէ աւելի լաւ կը լինէր՝ ինքը բոլորովին ծնուած չի լինել, նա սոսկում է Աստուծո ահեղ և անաչառ դատաստանին ներկայանալու մտքից և անհրաժեշտութիւնից, որովհետեւ Աստուծոն ոչինչ չի կարող զաղտնի մնացած լինել, իսկ ինքը չէ՞ որ երկրածին մարդ է սկենցաղականաւ անկայուն գոյիւ զբաղեալ, որ ինքը բացարձակապէս ստում է ամէն քայլափոխին և ճշմարտութիւնն բնաւ չի խօսում: Ի՞նչ երեսով նա պէտք է ներկայանայ Աստուծոն, երբ նրա ցոյց տուած երախտիքների նկատմամբ ինքը չափազանց ապերախտ է գտնուել:

Բանաստեղծը ասում է, որ Աստուծո մարդուն ստեղծել է Իր պատկերի նման, տարբերել է միւս շնչաւորներից՝ օժտելով մտքով ու բանականութեամբ և պճնել է անձնիչխան կեանքով, բայց այդ բոլորի փոխարէն ինքը երախտամոռ է գտնուել և անրա հոգուն չի տուել հանգիստ իր մարմնիկէն տաղաւարի մէջն: Նա զարմանք է յայտնում այն բանի համար, թէ ի՞նչպէս Աստուծո չի այրում իր նանրութեամբ լեցուն բերանը, չի կշտամբում իրեն այն ժամանակ, երբ ինքը յանդգնում է նրան կցորդուել: Այստեղ մի պահ Նարեկացին ընկնում է յուսահատութեան գիրկը և բացազանչում, թէ ինչ օգուտ հիւսել չափաբերական կսկծալի խօսքեր, երբ իր մեղքերի չափը անցել է ու բժշկութիւնը զարմեւ անհնար, և ինքը արդէն մեռած է հոգով: Բայց այս տրամագրութիւնը տեւում է մի պահ միայն. իսկոյն նա սթափում է յուսահատութիւնից և գրում.

Իսկ արդ զի՞նչ բարեւոք գոյ առ այս,
Կամ ո՞ր օգուտ ինձ առ սոյն սահման
Ընթացից ձայնիս հեծութեան՝ լիանել,
Եւ ոչ զամբարեալ շարաւ մահացու վիրիս՝
Խաւանաւ բանիս արտաւս հեքեկ...

(Բան Զ. — Ա.)

Ծագում է նորից փրկուելու յոյսը և այն կապում «գործած մեղքերի» ամենազաժան խոստովանութեան հետ և բանաստեղծը սկսում է իր մեղքերի և յանցանքների պատկերման ու թուարկման անընդհատ շարքը: Բայց հնարաւոր է բոլորը խոստովանել, հորց է տալիս նա. զբանք

այնքան շատ են, ասում է նա, որ եթէ ծովերի ջուրը թանաք դարձնի, լայնատարած դաշտերը թզթի վերածի, եղեգնուտաների անհամար եղեգներից զրիչներ չինի, իր բարդած անօրինությունների նոյնիսկ մի մասն անգամ չի կարող զրի առնել: Եթէ Ռբարտ լեռը կշեռքի մի նժարը գրուի, իսկ միւս նժարում իր մեղքերը՝ այն շատ թեթեւ կը լինի զրանք կշռելու համար:

Նարեկացին իր մեղքերը թուարկելիս և խոտովանելիս՝ իրրե միտիկ աշխարհիս երևաին ինչքան մարդկային յանցանքներ զիաէ և ինչքան որ իր անսահման երեսակայութիւնը կարող է ստեղծել. զրանք բոլորը վերադրում է իրեն թէկուզ այն պատճառով, որ ինքը մարդ արարած է և կարող էր զրանք իրօք ինքը դարձած լինել: (Նարեկի ստեղծագործական այս կողմը նկատի ունենալով, պէտք է սխալ համարել քանտէրենից ումանց՝ թուարկուած այդ յանցանքներից բանաստեղծի ինքնակենսագրական փաստեր դուրս բերելու փորձերը): Նարեկացու պատկերացումով՝ մարդու մեղքերը անթիւ անհամար են, որովհետեւ զրանք կապակցուած են իրար հետ և անընդհատ աճում են. զրա համար էլ մարդկային մեղքերի չափը նոյնիսկ չի կարելի համեմատել ծովափի աւազների հետ, որոնց հատիկները իրարից անջատ են, առանձնական և գուրկ՝ ծնելու ու աճելու հնարաւորութիւնից: Իսկ բանաստեղծի մեղքերը՝ ահա

Գոռոզն եւ սպառազենի իւր,
Աւազակապեհն եւ զումարակի իւր,
Գազանն եւ կորիւնի իւր,
Խաճաճողն եւ ծակոսուակի իւր ...

(Բան Զ. — Գ.)

Սրանք են, ասում է Նարեկացին, բոլոր հոգիները ապականող մեղքերը իրենց ստորագաս մասերով, որոնցից ամէն մէկը իր հերթին գործնալ բաղկացած է հագարաւորներից և բիւրաւորներից: Ուրեմն, մարդու յանցանքները կապուած են իրար հետ և անվերջ մէկից ծնւում է միւսը, մէկով պայմանաւորուում է մի ուրիշը: Սակայն զրանից մարդ պէտք է յուսահատուի, որովհետեւ թէպէտ մեղքը ճիճունների պէս չուտ է ծնւում ու բազմանում, բայց ճիճունների պէս էլ չուտ է մեռնում, եթէ գործադրուում են որոշ դիմադրական միջոցներ: Այս խորհրդածութիւնը, միևնոյն է, չի թեթեւացնում Մատեանի լիրիկական հերոսի գրութիւնը և վերացնում ողբը, քանի որ, ասում է նա, մարդը իրեն նեղողներից ումանց թէպէտ կարող է սատակեցնել, բայց միաժամանակ ումանց էլ ուժ է տալիս. որանք հոգին տանում են զէպի կորուստ: Ուրեմն նորից տանջալից ապրումներ, նորից բանաստեղծի այն դառն եզրակացութիւնը, թէ ստեղծուած է ինքը իրրե տանջանքի նիւթ և երբեք հոգեկան հանգստութիւն պիտի չունենայ, ուստի մեռւում է իր անձին, իրրե դատապարտուած ի վա՛յ բացագանչել:

Ոմն եւ ծնունդի իւր,
Ոմն եւ շառաւիղի իւր,
Ոմն եւ բիծի իւր,
Ոմն եւ արկածի իւր,
Ոմն եւ փուռի իւր,
Ոմն եւ արմատի իւր,
Ոմն եւ հասուածի իւր,
Ոմն եւ պտուղի իւր,
Ոմն եւ նշխարի իւր,
Ոմն եւ քնիւղի իւր ...

Ոմն եւ ամպրոպի իւր,
Ոմն եւ կայլակի իւր,
Ոմն եւ հոսմունքի իւր,
Ոմն եւ հեղեղի իւր ...
Օթեղրն եւ դառնութիւն իւր,
Կործանիչն եւ հնազանդեալ իւր,
Բռնաւորն եւ յելուակի իւր,

Վա՛յ անձիս մեղաւորի՛, զի զարարիչն
իմ բարկացուցի ...
Վա՛յ բեռնակրիս ծանրութեան մեղաց
զժնեից, որ չունիմ դառնալ առ հան-
գրստարեւ ...

Վա՛յ եղեգմախոսի կիզանդականս նիւ-
րոյ, որ տոչորելոց եմ ի գեհեցից ...

(Բան Է. — Գ.)

Այն յոյսը, որ բանաստեղծը կապում էր զգլուժով ու ինքնախարազանութեամբ փրկութիւն ձեռք բերելու հետ, չի արդարանում. նա կանգնում է կորստի եզրին և, աչքի առաջ ունենալով դժոխքի ահարկու սարսափները, ծանր հոգեվիճակ ապրում: Բայց գարձնալ դա մի պահ է միայն. նա

չուտով գտնում է այդ յուսահատական գրութիւնից դուրս գալու ելքը. նա որոշում է թողնել զգջուցն, ինչպէս և մեղանշումը՝ համոզուելով, որ թէ մէկը և թէ միւսը, թէպէտ իրարից տարբեր բաներ են, բայց հաւատարմապէս մարդուն կորստեան են մատնում:

Եւ արդ քանի միայն մասնէ կորստեան եւ զղջումն ուժգնապէս եւ մեղանշելն մոլեղնաբար.

Ձի բէ եւ օտարացեալ իմն են ի միմեանց այլալուրիւնք նմանութեանցն, Սակայն զկերպարանս երկամանչիւրոցն առ միմեանս եղեալ, Ձմի եւ ըզնոյն վնասութեան ծնունդս արտաբերեն:

Ձի մինն զնորին ձեռն իբր ապիկար քերանաւակ,

Իսկ միւսն բոս նմանութեան քառօսանեաց պանաբեղինաց

Յանգվայս եղեալ, գլուտոյն տուտան խզե...

(Բան Ժ. — Ա.)

Դրա համար էլ, շարունակում է նա, պէտք է թողնել ինքնախարադանումը, միտքը գտել տարակոյսի թանձր խաւարից և հաւատքի շինուածքը կառուցել: Պէտք է յոյսի և սիրոյ կապերով զօգուել Աստծու հետ, իսկ այդ բանին կարող է օժանդակել Քրիստոսը: Բայց առանց հաւատքի այդ անկարելի է. պիտի հաւատալ, որ Քրիստոսը ինչ որ կամենայ կարող է անել, և ով որ հաւատում է, նրա համար ամէն ինչ հնարաւոր է. հաւատքն է որ մարդուն մօտեցնում է Աստծուն: Ուստի ինքը լինելով մահուան ավեր հասած մէկը, ցանկանում է մի քիչ շունչ քաշել, կազդուրուել, կանգնել և Քրիստոսի օժանդակութեամբ փրկուել անդամ կորստից: Բանաստեղծն ինքնիրեն և ընթերցողներին համոզելու, ամրապնդելու համար մէջ է բերում Աւետարանից բազմաթիւ դէպքեր, թէ ինչպէս հաւատքի շնորհիւ շատ մեղապարտների փրկուել են: Հաւատին դիմելով նա թողնում է ողբը՝ վստահ իր յաղթանակին, յոյս յայտնելով, որ վերջ ի վերջոյ կը կարողանայ «Նրան» տեսնել:

Այլ այս անսուերալի վստահութիւն ապաստան կործանեալ՝ կանգուն, [սան, Թեւառնացեալ՝ յաղթող,

Վերապալ՝ ի դարձն կենդանական, Ամենաբուռն շարագործս՝ ի յոյսն, Մահու մասնեցեալ՝ ի կեանսն, Ընդ ապականութեամբ վնասեալ՝ ի ձիրն, Դժոխային գործով գրաւեալ՝ ի լոյսն ...

(Բան Ժ. — Գ.)

Թուում է, թէ այստեղ պէտք է վերջանար «Մատեան Ողբերգութեան» պոէմը, բայց այս խօսքերը ստուած են տանգէկերորդ գլխում, էլի մնում է դեռ ութսունչորս գլուխ ... Խնդիրն այն է, որ բանաստեղծի հոգու այս խաղաղութիւնը հրկար չի տեսնում նրա յոյզերն ու ապրումները, ինչպէս ծովի մակընթացութիւնն ու տեղատեղութիւնը, խիստ աշխոժութիւնն ու փրփրադէզ ջրերի հանդարտութիւնը յաջորդում են իրար, ըստ որում, բնութեան այս օրինակից տարբերուելով, միշտ գերադասեալն ասիմանի բարձրացած, միշտ նոր մանրամասնութիւններով և արտայայտական առաւել ուժեղ ու նոր ձեւերի մէջ մարմնաւորուած: Կորստեան սարսափն ու ողբը, տանջող տարակոյսները, երջանկութեան հասնելու յոյսն ու հաւատը կոհակ առ կոհակ հրում են իրար, փոխարինում են մէկը միւսին և ինչքան մեծանում, ուժեղանում է մէկը, այնքան մեծանում, ուժեղանում է միւսը:

Այսպէս է ստեղծում պոէմի՝ գրառաւիզով հարուստ ընթացքը, որը սակայն պէտք է ունենար իր վախճանը: Եւ այդ վախճանը քնականօրէն գալիս է և գալիս է լաւատեսութեան յաղթանակով, փրկութեան և աստուածային էութեան հետ միանալու հաւատով, բայց այդ միայն այն բանից յետոյ, երբ մօտիկ յուսահատութիւնն ու անգառնալի կորստեան սարսափն այնպիսի վիթխարի չափերի են հասնում, որպիսին կարող էր միայն Նարեկացու հանճարը պատկերել:

Նախ՝ բանաստեղծը հետզհետէ մեծացնում է իր ռեալ քերիւն չափը և թիւը: Նա չի բաւականանում արդէն խոստովանած յանցանքներով. նա միշտ գտնում է, որ դեռ բոլորը չի ստուած և պէտք է էլի շարունակել:

Խոսովանեցայ վերսին դարձեալ ասանօր զմնացեալ շարութեանցն զքիծս ...

(Բան ԻԱ. — Ա.)

Խառնեալ ալլաբանեցից ի նոյն շարունակ
բարդեալ
զկտամբանացս եղանակ զտոճեալ անձինս...
(Բան ԻԲ. — Ա.)

Բարդեալ եւ դիզեալ անձինդ մեղապարտի
Բամբասանս յոգունս զոյսն խոհեսս բազ-
մամասնեալս,
Անձն իմ կտտամբեալ յոճմախարանդ բանիւ:
(Բան ԽԵ. — Բ.)

Պոէմում աշտպիտի շատ ուրիշ տեղեր
կարելի է ցոյց տալ, որ բանաստեղծը ըն-
թերցողին բացատրում է իր ներքին աշ-
խարհի վիճակը: Նա անընդհատ բարդում
և զիջում է իր անձին ուղղուած կշտամ-
բանքներն ու մեղադրանքները, աւելաց-
նում է նոր օղբեր: Միաժամանակ զբանց
համապատասխան չափով բարդում ու զի-
ջում է Աստծուն և Քրիստոսին ուղղուած
նոր դժգոհանքներ, աղօթքներ ու աղա-
չանքներ: Երբ նրան թւում է, թէ իր ա-
ղաչանքները տեղ են հասնում և պէտք է
ինքը ներման արժանանալ, իսկոյն ծագում
է տառապանք, այդ սարսափելի տանջանք-
ներ պատճառող ապրումը, արդեօ՞ք Աստ-
ծու համար ընդունելի են եղել իր աղաչ-
խարոթեան զխումբները, մի բան, որ ոչ
մի կերպ հնարաւոր չէ խմանալ: Արդեօ՞ք
ինքն իր բոլոր մեղքերը խոտաւորանել է ...
և բանաստեղծի ահաւելի չափերի հասնող
յիշողութիւնը սկսում է հրապարակ հանել
նորերը, որոնք միշտ նախորդներից աւելի
ծանր են:

Նարեկացին իրեն համարում է մի շն-
չաւոր մատեն, որի մէջ բարդուած են
օղբեր ու վայեր և հառաչանքներ: Նա ա-
սում է, որ ինքը հոգու թևերով սլանալով
և շրջելով մարդկային անբաւ ծնունդների
մէջ ու մտքով բոլորին կոտորատելով, ոչ
ոքի չի կարողացել գտնել իր չափ մեղա-
ւոր, և այդ դեռ քաւական չէ, ինքը չի
կարողացել իր մտքի երկվորը բանականու-
թեան սանձով կանգնեցնել և մտքի թռիչք-
ներով մուծ խորհուրդների միջից սլանա-
լով՝ մարդկային բոլոր հին չարիքներին
նորերն էլ ինքն է աւելացրել: Որովհետեւ
ինքը Արարչի գէմ միշտ նենգաւոր է զբո-
նւել, իսկ ստանալի գէմ միշտ հաւա-
տարիմ, բայց որ ամենից զարհուրելին է,
ինքը երբեմն էլ ուղղակի բմբոստացել ու
ապստամբել է Արարչի գէմ:

Սպառնացաւ, եւ ոչ զարհուրեցայ,
Արգահատեցեր, եւ ոչ երբեք լուայ:
Որ է ապստամբութեան յայտնի նշանակ:
(Բան Ի. — Ա.)

Ամբաստանեցայ փռշիս շնչաւոր,
Ամբարհաւանեցայ կաւս ձայնաւոր,
Հպարտացայ հողս անարգութեան,
Ի վեր ամբարձայ մոխիրս մերժելի,
Բազուկ կառուցի բաժակս մանրելի:
Տարածեցայ առաւել իբր վեճ,
Եւ դարձեալ իբր զներքեալ առ իս ինքն ամ-
փոփեցայ:
Բարկութեանն բոցով ցոլացայ Տիգրս բա-
իբր զանկեռ ոճ մեծամեծի,
Ար ընդ Բառնասնեաց մահու եմ փակեալ:
(Բան Ի. — Բ.)

Բանաստեղծը (որն աշտեղ սքանչե-
լիօրէն արտացոլել է ժամանակի հակակրօ-
նական տրամադրութիւնները) ասում է, որ
նման սարսափելի յանցանքներ գործելուց
յետոյ մարդը Արարչին մօտենալով էլ ի՞նչ
կարող է խնդրել նրանից, էլ ինչի՞՞ կարող
է նա արժանանալ: Ուստի նրան թւում է,
թէ ինչին ձգտել է անընդհատ՝ զբանից
բոլորովին զրկուել է արդէն:

Քանզի կամելով ուժգինս ընթանալ՝ ընկլայ
սասկապէս,
Յանչափն ձգել՝ իմոյն ոչ հասի:
Ի մեծագոյնն ամբառնալ՝ ասուս զլորեցայ,
Յերկնային ուղւոյն՝ անգնողոց մասնեցայ,
Ի զլուռանալն առաւել՝ յաւէս վնասեցայ,
Յանարանս պանիլ՝ մանր խորհակեցայ,
Կարծելով ընդ անեակն մեցիլ՝ յաջն գրեցի,
Ի զերկրորդն խուզել՝ զնախնին կորուսի...:
(Բան ԵԵ. — Գ.)

Եւ դա նրան անհուն վիշտ է պատճառում
և երբեմն նա այլևս ոչ մի տեղից ոչ մի
օգնութիւն չի սպասում այդ տանջող վշտից
զուրս գալու համար և ոչ մի յենարան չի
գտնում իր խորատկումը կանեցնելու համար:

Եւ արդ զիմեղ առից մխիթարութիւն ալս-
բանեաց վշաց,
Եւ կամ ընդ ուրանեալս տառապանաց
խաւարի՝ լուսաւորութիւն յուսոյ կեանց
խառնեցից,
Եւ կամ ո՞ւր արդեւ զգործապարս ոսին
կառուցից,
Եւ կամ յո՞ր վնասութիւն զաչս իմ յոռեցից,
Եւ զի՞նչ անդորութիւն ծփանացս նկատեցից,

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԱՆՔԵՐ

ԱՌԱՔԵԼՈՑ ԿՍՄ ՂԱԶԱՐՈՒ ՎԱՆՔ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ. — Ըստ ասանդութեան, Առաքելոց Վանքը հիմնած է Ս. Գրիգոր Լուսավորիչ. Տիրինկատար կոչուած Անահապան մեհենին տեղ, անդ զեռեղեղով Պետրոս, Պողոս և Անդրէաս Առաքելներու մասունքները. — Արիւն, Հայապատում, էջ 98:

Ս. Գր. Լուսավորչի կողմէ Առաքելոց Վանքին Վանահայր կը կարգուի Զենոբ Գլակի եղբայրը՝ Ղազար, որուն անունով Վանքը կը կոչուի Ղազարու Վանք:

«Աստ կը հանգչին որոշ հանգստարաններու մէջ յիշատակարաններով և մահարձաններով մեր երանելի Թարգմանիչ Վարդապետներէն չափեր, Մովսէս Խորենացի, Դաւիթ Անյաղթ, Մամբրէ Վերմանոյ, և այլն» . — Եղիշէ Եպս. Զրինկիրեան, Յիշատակներ, 1925, էջ 54: — Այս պատճառաւ երբեմն այս Վանքը կը կոչուէր նաև Թարգմանչաց Վանք անունով:

Տարօնի իշխան Չորաուանէլ Մամիկոնեան, 1104 թուին, իր ծննդավայր Բերդակ գիւղը կը նուիրէ Առաքելոց Վանքին, յատուկ պարգեւագիր յիշատակարանով. — Հայապատում, էջ 396: Յովսէփեան, Յիշատակարանք Զեռագրաց, Անթիլիաս, էջ 287:

Առաքելոց Վանքի Առաջնորդներէն ծանօթ են հետեւեալները.

1. — Պողոս Վրդ. Տարօնեցի, 1101-1123, կոչուած «մեծ հոգեւոր Հայոց», ունի դանարանական և ծխադրտական գրուածք.

Եւ կամ յո՞ր ըզմական գիւրորթին ձեռն համբարնից:
Զի երէ ի ձեղուն բարձրութեան երկնի,
Անճի անճեւեաց հուրն Սողոմայ...
Իսկ երէ ի յասակ խորութեան երկրի,
Սա եբաց զկոկորդն քմեղնողական
Եւ եկուլ զԴաղան բանախոփ Աբիրոնի:

(Ճան ԿԷ. — Գ.)

(Շարունակի՛ 8)

Մ. ՄԿՐԵԱՆ

ներ: Կը վախճանի 1123 թն և կը թաղուի անդ:

2. — Աբրահամ Վանանայր, 1204. Ջառագիր կ'ըլլայ Նշանաւոր Տօնականին վերադնման, մասնակցութեամբ քաղաքի միաբաններու և բարեպաշտներու. — Հայապատում, էջ 450: Յրշա. Զեռագրաց, էջ 719:

3. — Բարսեղ Վանանայր, պաշտօն վարած է 1204 էն ետք. — Յրշա. Զեռագրաց, էջ 715, 721:

4. — Ներսէս Վրդ. Տարօնեցի, 1271-9. — Գ. Արք. Յովսէփեան, Պաղարկեանք, Բ., էջ 194-5:

5. — Տէր Թադէոս Առաջնորդ, 1314. — Լ. Ս. Պաշկեան, Յիշատակարանք ԺԴ. Դարի, Երևան, էջ 105:

6. — Տէր Յովնանէս Առաջնորդ, 1339. — Ե. Լալայեան, Յուցակ Զեռ. Վասպուրականի, էջ 201: Պաշկեան, Յրշա. ԺԴ. Դարի, էջ 321:

Այլագրները կ'աւերեն Վանքը 1371 թուին, և կրօնաւորները կը ցրուին ուրիշ դաւաններ. — Հայապատում, էջ 548:

7. — Պողոս Արքեպիսկոպոս, 1439. Մուշի մարման կը կողոպտէ Վանքը. — Հայապատում, էջ 549:

8. — Թադէոս Արքեպիսկոպոս, 1540. Կը նորոգէ Առաքելոց Տաճարի մեծ զբմբէթը. — Գ. Սրուանձառեանց, Թ. Աղբար, Բ., էջ 422:

9. — Բարսեղ Եպս. Մարմանեցի, Դաւանցի, Արժուոնի, 1601-1637, որդի Ապուհարի և Ելչիկի, աշակերտ և հոգեւոր որդի Ռահայեցի Սրապիոն Կաթողիկոսի: Վանքին մէջ նորոգութիւններ կատարած է 1607 թն. — Հանդ. Ամս. 1956, էջ 417 հ.:

10. — Յովնանէս Եպիսկոպոս, 1637-66: Վանքին քայքայուած գիրքերը նորոգել կու տայ. — Հանդ. Ամս. 1956, էջ 419, 422: Հայապատում, էջ 550:

11. — Դաւիթ Վարդապետ, 1671. — Հ. Հ. Ոսկեան, Վասպուրականի Վանքերը, Գ., էջ 1007:

12. — Դասպար Վարդապետ, 1755. — Թ. Աղբար, Բ., էջ 488:

13. — Յովնանէս Վրդ. Ապսալեան, Աւրանցի, 1794-1839. — Կը նորոգէ Վանքը և զիւրուած պարտքերը կը վճարէ: Իրեն կը զօրծակցին հին միաբաններ, Պաշտաւոր